

Zygmunt Mańkowski

Historiografia polska poświęcona polityce okupanta i ruchowi oporu na ziemiach polskich w latach II wojny światowej

Rocznik Lubelski 13, 153-171

1970

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZYGMUNT MAŃKOWSKI

HISTORIOGRAFIA POLSKA POŚWIĘCONA POLITYCE OKUPANTA I RUCHOWI OPORU NA ZIEMIACH POLSKICH W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ

Przegląd niniejszy ma charakter retrospektywny i wysoce selektywny. Trwające od 25 lat badania, choć prowadzone z różnym natężeniem na różnych płaszczyznach zainteresowań problemowych, przyniosły ok. 15 tys. pozycji bibliograficznych różnego typu: od prac wąsko-przyczynkowych, publicystycznych do relacji, wspomnień, wydawnictw źródłowych i prób pierwszych syntez.

W historii tych badań zarysowują się wyraźnie trzy okresy:

I. Pierwszy okres przypada na lata 1945—1949. Na intensywności i kierunkach badań w tym okresie zaciążyło wiele zjawisk, takich jak poważne straty osobowe wśród historyków zajmujących się dziejami najnowszymi, zniszczenia materialne, złożona sytuacja polityczna, a szczególnie walka z legalną i nielegalną opozycją zdążającą do obalenia istniejącego ustroju Polski Ludowej. Mimo to już w tym wczesnym okresie przystąpiono do gromadzenia archiwaliów i materiałów, podjęto pierwsze prace, zarysowano plany badań i publikacji. Istotnym czynnikiem aktywizującym te prace było powołanie kilku ośrodków badawczych, poświęconych dziejom okupacji. Były to: Instytut Pamięci Narodowej, Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich (później: Hitlerowskich) w Polsce, Biuro Historyczne Wojska Polskiego (przekształcone później w Wojskowy Instytut Historyczny Ministerstwa Obrony Narodowej), Instytut Zachodni oraz Żydowska Komisja Historyczna (przekształcona następnie w Żydowski Instytut Historyczny)¹. Z instytucji tych szczególnie aktywną działalność rozwinęła Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich, która utworzyła w poszczególnych województwach i powiatach swoje ekspozytury, poczęła zabezpieczać i ewidencjonować archiwalia i dowody zbrodni oraz podjęła szeroką akcję przesłuchiwania ofiar i świadków zbrodni hitlerowskich. Prace jej szły dwutorowo. Z jednej strony podejmowała ona wysiłki *sensu stricto* historyczne, a z drugiej, i ta przeważała zdecydowanie, przepro-

¹ Bliższe dane patrz: S. Okęcki *Niektóre zagadnienia stanu badań i węzłowe zadania w dziedzinie opracowania historii polskiego wysiłku zbrojnego w okresie wojny wyzwolenczej narodu polskiego (1939—1945)*. Rozszerzone tezy referatu. W: *Sesja naukowa poświęcona wojnie wyzwolenczej narodu polskiego 1939—1945. Materiały*. Warszawa 1961, s. 115—125; S. Arnold, E. Kozłowski, A. Skarżyński *Stan badań nad dziejami wojny wyzwolenczej narodu polskiego w drugiej wojnie światowej (referat)*. W: *20 lat Ludowego Wojska Polskiego. II sesja naukowa poświęcona wojnie wyzwolenczej narodu polskiego 1939—1945*. Pod red. H. Jabłońskiego i innych. Warszawa 1967, s. 61—82.

Artykuł niniejszy dotyczy tylko publikacji wydanych w kraju.

wadzano dochodzenia śledcze mające na celu zebranie materiału obciążającego określone instancje i osoby z hitlerowskiego aparatu zbrodni.

Mimo złożonej sytuacji politycznej i trudności wewnętrznych kraju (stan zniszczeń) dorobek tego okresu był stosunkowo duży. Już wówczas rozpisano pierwsze konkursy na relacje, wspomnienia i pamiętniki; podjęto dorywcze akcje ankietyzacji wybranych środowisk społecznych² oraz wydano sporo opracowań i wydawnictw źródłowych. Ukazały się również pierwsze periodyki poświęcone, w całości lub w dużej części, zagadnieniom wojny i okupacji. Należały do nich przede wszystkim: „Dzieje Najnowsze” — kwartalnik Instytutu Pamięci Narodowej (od 1947 roku wyszły ogółem 4 zeszyty) oraz „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich” — rocznik wychodzący od 1946 roku do dzisiaj (ogółem dotychczas wyszło 19 tomów).

Dorobek historiograficzny tego okresu obejmuje około tysiąca pozycji bibliograficznych o różnej tematyce, objętości i wartości poznawczej. Już wówczas zarysowały się dość wyraźnie kierunki badań i zainteresowań różnych ośrodków historycznych, wydawnictw, prasy itp. Z tysiąca pozycji, ²/₃ bowiem dotyczą polityki okupanta i zbrodni przez niego popełnionych, a tylko ¹/₃ ruchu oporu. Było to zrozumiałe. Polska poniosła w porównaniu z innymi podbitymi krajami Europy stosunkowo największe straty biologiczne i materialne. Miała więc moralne prawo i obowiązek przyjęcia na siebie roli jednego z głównych oskarżycieli hitleryzmu na arenie międzynarodowej.

Ten punkt wyjścia determinował zdecydowanie treść i charakter wydawnictw w tym okresie. Świadczy o tym dobitnie choćby zawartość pierwszych tomów „Biuletynu Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich”. I tak kolejne jego tomy zawierały następujące materiały:

tom I — o obozach zagłady, obozach koncentracyjnych i obozach pracy na ziemiach polskich, zarys dziejów obozów w Oświęcimiu, Treblince, Chełmnie, szkic o zagładzie Żydów w Polsce, opis egzekucji publicznych w Warszawie oraz zbrodni niemieckich w obozach dla jeńców radzieckich;

tom II — rozprawę o okupacji hitlerowskiej w świetle *Dziennika* Hansa Franka i protokółów posiedzeń, „rządu” Generalnej Guberni, zarys zbrodni niemieckich w regionie zamojskim, materiał o operacjach doświadczalnych w obozie koncentracyjnym w Ravensbrück, opis likwidacji getta warszawskiego w świetle dokumentów niemieckich (obydwa tomy przetłumaczone zostały na język francuski);

tom III — zawierał rozprawy i materiały o egzekucjach masowych w Polsce, o obozach zagłady w Bełżcu, Sobiborze i obozie koncentracyjnym w Stutthofie, o zagładzie chorych psychicznie, zestawienie strat osobowych i rzeczowych w województwie warszawskim, o metodach propagandy niemieckiej oraz o organizacji policji niemieckiej w Rzeszy i Generalnej Guberni;

² Do spisywania relacji i wspomnień z lat okupacji nawoływał w 1946 r. m. in. wybitny historyk J. Rutkowski. Patrz: Tenże *Pamiętniki z czasów okupacji niemieckiej*. Sprawozdanie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, T. 13: 1945—1946, s. 46—48; Tenże „Problemy” 1946 nr 6, s. 46—48. Pierwszy konkurs na pamiętniki z tego okresu rozpisano w Polsce w 1946 r. Komisja Centralna Związków Zawodowych. Patrz: G. Bolesławski *Dokumenty z czasów okupacji*. „Robotniczy Przegląd Gospodarczy” 1947 nr 11, s. 11—15 oraz Z. Gross *Pamiętniki robotników*. „Robotniczy Przegląd Gospodarczy” 1947 nr 5, s. 10—13.

tom IV — o więzieniu w Warszawie na Pawiaku, zarys dziejów obozu koncentracyjnego na Majdanku, zarys hitlerowskiego planu biologicznej zagłady narodu polskiego oraz grabieży kultury polskiej;

tom V — wydany w 1949 roku — mówił o zagładzie dzieci polskich i jeńców radzieckich, o pacyfikacjach i egzekucjach masowych w regionie zamojskim oraz ujawniał hitlerowski plan zagłady 30 mln Słowian.

Jednocześnie ośrodek w Poznaniu podjął wydanie tomów źródeł i materiałów pod ogólnym tytułem: *Documenta Occupationis Teutonicae*. Rzucają one zasadnicze światło na politykę okupanta na Śląsku, losy młodzieży polskiej, zbrodnie niemieckie w Warszawie oraz na tzw. „prawo” niemieckie dla ziem wcielonych do Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa³. Ten sam ośrodek badawczy rozpoczął również edycję serii *Badania nad okupacją niemiecką w Polsce* dając w pięciu tomach wydanych w latach 1946—1951 pierwsze zarysy monograficzne różnych aspektów polityki okupanta na ziemiach wcielonych do Rzeszy (zachodnie ziemie polskie) i w Generalnej Guberni, niektórych problemów gospodarczych (polityka przemysłowa), ustroju administracyjnego, położenia robotników oraz okupacji w Polsce w świetle prawa międzynarodowego⁴. W tym też czasie historyk-amator, lekarz ze Szczecznyszyna — Zygmunt Klukowski — wydał zarys polityki okupanta i akcji wysiedleńczej w regionie zamojskim⁵ oraz czterotomowe wydawnictwo materiałów, wspomnień i relacji na temat zbrodni i ruchu oporu w tym regionie⁶. Oprócz tego wyszło

³ *Documenta Occupationis Teutonicae* obejmujące: T. I — K. M. Pospieszalski [oprac.] *Memoriał pt. „Die Bedeutung des Polen-Problems für die Rüstungswirtschaft Oberschlesiens”*. Poznań 1945; T. II — E. Serwański, I. Trawińska [oprac.] *Zbrodnia niemiecka w Warszawie w 1944 r. Zeznania i zdjęcia*. Poznań 1946 r.; T. III — Z. Grot, W. Ostrowski [oprac.] *Wspomnienia młodzieży wielkopolskiej z lat okupacji niemieckiej 1939—1945*. Poznań 1946; T. IV — K. M. Pospieszalski *Niemiecka lista narodowa w „Kraju Warty”*. Wybór dokumentów. Poznań 1949; T. V — K. M. Pospieszalski *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Wybór dokumentów*. Cz. I — *Ziemie „wcielone”*. Poznań 1952; T. VI. *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*. Cz. II — *Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy*. [oprac.] K. M. Pospieszalski. Poznań 1958; T. VII — K. M. Pospieszalski *Sprawa 58 000 „Volksdeutschow”*. *Sprostowanie hitlerowskich oszczerstw w sprawie strat niemieckiej mniejszości w Polsce w ostatnich miesiącach przed wybuchem wojny i w toku kampanii wrześniowej*. Poznań 1959.

⁴ *Badania nad okupacją niemiecką w Polsce* obejmują: T. I, z. 1 — K. M. Pospieszalski *Polska pod niemieckim prawem 1939—1945. (Ziemie Zachodnie)*. Poznań 1946; T. I, z. 2 — A. Klafkowski *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*. Poznań 1946; T. II, z. 1 — T. Kłosiński *Polityka przemysłowa okupanta w Generalnym Gubernatorstwie*. Poznań 1947; T. II, z. 2 — C. Łuczak, Z. Piaszyk, C. Wasiek *Przyczynki do gospodarki niemieckiej w latach 1939—1945*. Poznań 1949; T. III — W. Rusiński *Położenie robotników polskich w czasie wojny 1939—1945 na terenie Rzeszy i „obszarów wcielonych”*. Cz. 1. Poznań 1949; T. IV — J. Deresiewicz *Okupacja niemiecka na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy 1939—1945. Studium historyczno-gospodarcze*. Poznań 1950; T. V. — Z. Janowicz *Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939—1945*. Tzw. *Okręgi Kraju Warty i Gdańska — Prus Zachodnich*. Poznań 1951.

⁵ Z. Klukowski *Zbrodnie niemieckie w Zamojszczyźnie*. Warszawa 1947 (wydana również w języku francuskim).

wiele cennych pamiętników, wspomnień i opracowań dotyczących zbrodni okupanta wobec różnych grup społecznych i zawodowych: duchowieństwa, pracowników nauki, szkoły polskiej oraz materiały do dziejów miast, różnych regionów i mikroregionów kraju.

II. W latach następnym (1950—1956) prace badawcze nad dziejami okupacji uległy poważnemu osłabieniu. Dokonano również reorganizacji niektórych placówek badawczych i sieci archiwalnej. Elementem pozytywnym było jednak wówczas gromadzenie materiałów archiwalnych oraz wykształcenie w uczelniach wyższych młodej kadry przyszłych badaczy dziejów okupacji i wojny.

III. W nowy okres weszły badania nad tymi zagadnieniami po roku 1956. Przyczyniły się do tego wydatnie przemiany w życiu politycznym, powołanie nowych placówek badawczych, periodyków oraz udostępnienie historykom bazy źródłowej. Powstały wówczas m. in. Zakład Historii Polski w II wojnie światowej (w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk — kierował nim S. Płoski, a obecnie C. Madajczyk), Zakład Historii Partii przy Komitecie Centralnym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej⁷, Wojskowy Instytut Historyczny, Żydowski Instytut Historyczny oraz Zakład Historii Ruchu Ludowego przy Naczelnym Komitecie Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Jednocześnie powołano Komisję Koordynacji Badań nad Dziejami II Wojny Światowej, która zajęła się przygotowaniem długofalowego planu badań. Z nowych periodyków naukowych wyszły wówczas: „Najnowsze Dzieje Polski” — początkowo organ Komisji Koordynacji, a następnie Instytutu Historii PAN; kwartalnik Zakładu Historii Partii — „Z Pola Walki”; „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, „Zeszyty Oświęcimskie” i „Zeszyty Majdanka”. Sporadycznie problematykę okupacji poruszają czołowe organy historyczne: „Kwartalnik Historyczny”, „Przegląd Historyczny” i inne.

Baza źródłowa dla tych badań znajduje się m. in. w Archiwum Akt Nowych, Zakładzie Historii Partii, Centralnym Archiwum Wojskowym, Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, w wojewódzkich archiwach państwowych, archiwach przy Komitetach Wojewódzkich PZPR, niektórych muzeach (Oświęcim, Majdank), bibliotekach itp. W każdej z tych jednostek znajdują się inwentarze, katalogi, a niekiedy przewodniki po zbiorach.

Dorobek historiograficzny w zakresie badań nad dziejami polityki okupanta oraz ruchu oporu bieżąco ujmują: *Bibliografia historii polskiej* — rocznik wydawany przez Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk⁸; od roku 1965 kwartalnik Wojskowego Instytutu Historycznego —

⁶ Wydawnictwo materiałów do dziejów Zamojszczyzny w latach wojny 1939—1944 pod red. Z. Klukowskiego obejmuje: T. I. — *Terror niemiecki w Zamojszczyźnie 1939—1944*. Zamość 1945; T. II — *Zamojszczyzna w walce z Niemcami 1939—1945*. Zamość 1946; T. III — *Niemcy i Zamojszczyzna 1939—1944*. Zamość 1946; T. IV — *Dyweryja w Zamojszczyźnie 1939—1944*. Zamość 1947.

⁷ W. Góra *Utworzenie Zakładu Historii Partii przy Komitecie Centralnym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i wytyczne planu pracy Zakładu na lata 1957—1960*. „Z Pola Walki” 1958 nr 1.

⁸ Wydaje Polska Akademia Nauk, Instytut Historii, Zakład Dokumentacji. Wychodzi pod redakcją: J. Baumgart, S. Głuszek i A. Malcówna.

„Wojskowy Przegląd Historyczny”, wydawany przez Centralną Bibliotekę Wojskową „Komunikat Bibliograficzny”⁹ oraz w pewnym zakresie „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”.

Ponadto w osobnych zwartych tomach ukazały się: *Bibliografia piśmiennictwa polskiego o hitlerowskich zbrodniach wojennych za lata 1944—1955* pod red. J. Kosickiego i W. Kozłowskiego (wyszła w Warszawie w 1955 r.); *Materiały do bibliografii okupacji hitlerowskiej w Polsce* pod red. W. Chojnackiego, K. M. Pospieszalskiego i E. Serwańskiego¹⁰; *Bibliografia Wojskowa II wojny światowej. Część polska. Materiały za lata 1939—1958*¹¹; skrócona wersja tej pracy pt. *Bibliografia walki wyzwolenczej narodu polskiego przeciw hitlerowskiemu okupantowi. Materiały za lata 1945—1960* (Warszawa 1961) oraz *Materiały do bibliografii hitlerowskich obozów koncentracyjnych* W. Kiedrzyńskiej (Warszawa 1964).

POLITYKA OKUPANTA

W 25-letnim dorobku polskiej nauki historycznej na temat okupacji hitlerowskiej na czoło wysuwają się badania na temat polityki okupanta oraz zbrodni przez niego popełnionych. Badania przeprowadzone na ten temat przyniosły wiele tysięcy pozycji bibliograficznych o różnej wartości poznawczej. Wiele z nich zostało przetłumaczonych na obce języki lub zawiera krótkie *resumé* w tych językach. Badania w tej dziedzinie przebiegały w dwu płaszczyznach: pragmatycznej o charakterze śledczo-sądowym i historycznej, zmierzającej do opracowania syntezy lub prac monograficznych. Szczególne trudności badawcze w tej dziedzinie nasuwał badaczom fakt niejednolitego traktowania przez okupanta poszczególnych regionów kraju. W tej mierze nawet poszczególne województwa posiadały swoją wyraźną specyfikę, nie mówiąc już o różnicach jakie występowały w tej dziedzinie między ziemiami wcielonymi do Rzeszy (zachodni obszar kraju) a terytorium tzw. *Generalgouvernement*. Sytuacja ta uniemożliwiała przez całe lata opracowanie choćby zwięzłej syntezy tego problemu. Dopiero w ostatnich latach podjął ją C. Madajczyk, którego dwutomowa praca ukazała się ostatnio drukiem¹². Wcześniej wstępne wyniki swych badań autor ten zasygnalizował w syntetycznym szkicu pt. *Polityka okupanta wobec narodu polskiego w okresie II wojny światowej*¹³ oraz w zbiorze wnikliwych studiów pt. *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*¹⁴. Ta ostatnia praca oparta

⁹ Opracowuje S. Rosołowski.

¹⁰ Jest to uzupełnienie do bibliografii J. Kosickiego i W. Kozłowskiego. Wyszło jako załącznik do czasopisma „Najnowsze Dziej Polski”, T. I. Warszawa 1957. Lubelskie occupationica zebrano w *Bibliografii Lubelszczyzny 1944—1964*. Część pierwsza, red. W. Baszyńska i I. Harhalowa. Lublin 1967.

¹¹ Warszawa 1961. Opracowali: F. Czaplicka, J. Kapuścik, K. Szczepańska i B. Zielińska.

¹² C. Madajczyk *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*. Warszawa 1970.

¹³ W: *Z najnowszych dziejów Polski 1939—1947*. Pod red.: W. Góry i J. Gołbiewskiego. Warszawa 1963, s. 30—53. Nowe poprawione wydanie tej pracy ukazało się w 1969 r. pod tytułem: *Problemy wojny i okupacji 1939—1945*.

¹⁴ C. Madajczyk *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*. Studia. Warszawa 1961.

o dogłębną analizę zachowanych w kraju i za granicą źródeł omawia takie węzłowe problemy, jak plan przekształcenia obszarów słowiańskich w „Lebensraum” (Generalplan Ost), stosunek przywódców hitlerowskich do sprawy polskiej, politykę władz Generalnej Guberni, plany wywłaszczenia chłopów (Bodenordnung) oraz akcję wysiedleńczą w regionie zamojskim.

Główna jednak uwaga historyków polskich skupiła się w latach poprzednich na dokumentowaniu zbrodni niemieckich. W tej mierze wśród historyków polskich utrwaliło się przekonanie, że zjawisko to daleko wykracza poza zakres jedynie historii wewnętrznej narodu polskiego. Na ziemiach polskich okupant bowiem wręcz eksperymentował metody „błyskawicznej” zagłady, które miały być w przyszłości użyte wobec innych podbitych państw i terytoriów. Stąd uniwersalny charakter wielu prac polskich historyków, oświetlających dogłębnie cele i metody faszyzmu niemieckiego.

Wychodząc z tego punktu widzenia historycy polscy podjęli szeroką akcję publikowania oryginalnych źródeł, dokumentów, przekazów, zeznań — jako materiału najbardziej wiarygodnego i rozstrzygającego. W tej dziedzinie szczególną wartość przedstawiają opublikowane obszernie fragmenty z dziennika generalnego gubernatora Hansa Franka¹⁵. Maszynopis — oryginał — tego dokumentu znajduje się obecnie w Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie. Stanowi on ważny punkt wyjścia do badań nad różnymi aspektami polityki III Rzeszy nie tylko na ziemiach polskich. Równie poznawczy charakter posiadają edycje dokumentów „okupacyjnego prawa” narzuconego podbitym ziemiom, lecz nigdy w pełni nie respektowanego. Innym specyficznym dokumentem epoki jest trzytomowa *Kronika lat wojny i okupacji* prowadzona bieżąco przez wybitnego ekonomistę polskiego L. Landaua¹⁶. Stanowi ona w istocie komentowany wyciąg napływających do niego z oficjalnych i nielegalnych źródeł informacji z różnych dziedzin życia okupacyjnego narodu. Nieco inny wymiar posiada dziennik mieszkańca małego miasteczka w regionie zamojskim, lekarza i historyka-amatora Z. Klukowskiego¹⁷. Ukazuje on z dużą wnikliwością (choć nie bez zawężenia i pewnego subiektywizmu) życie codzienne małej osady w koszmarze systemu realizowanego przez okupanta. Innym wstrząsającym dokumentem jest napisany w więzieniu polskim i znany powszechnie za granicami kraju pamiętnik komendanta obozu zagłady w Oświęcimiu R. Hoessa¹⁸.

¹⁵ S. Piotrowski *Sprawy polskie przed Międzynarodowym Trybunałem Wojennym w Norymberdze*. T. 1: *Dziennik Hansa Franka*. Warszawa 1956; T. Brustin-Berenstein *O niektórych zagadnieniach gospodarczych w tzw. Generalnej Gubernii w świetle „Dziennika Franka”*. „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1954 nr 9/10, s. 236—287; J. Garas *Hans Frank über die polnische Widerstandsbewegung*. „Internationale Hefte der Widerstandsbewegung” 1961 nr 6, s. 37—55; J. Garas *Formy i skutki walki wyzwolenczej według „Dziennika” Franka*. W: *Sesja naukowa poświęcona wojnie wyzwolenczej narodu polskiego. 1939—1945. Materiały*. Warszawa 1961, s. 287—315.

¹⁶ L. Landau *Kronika lat wojny i okupacji*. T. I—III (z przedmową W. Kuli) Warszawa 1962—1963.

¹⁷ Z. Klukowski *Dziennik z lat okupacji Zamojszczyzny 1939—1944*. Wstęp i opracowanie Z. Mańkowski. Lublin 1958.

¹⁸ *Wspomnienia Rudolfa Hoessa komendanta obozu oświęcimskiego*. Opr., wstęp i przypisy J. Sehn. Warszawa 1960.

Wiele wydawnictw źródłowych dotyczy akcji wysiedleńczych, polityki okupanta na ziemiach wcielonych, zbrodni popełnionych w Warszawie, obozów hitlerowskich itp. Osobne miejsce w tych publikacjach zajmuje zagłada Żydów. Tu zwracają uwagę takie wydawnictwa jak *Kronika łódzkiego getta*¹⁹, raport dowódcy SS i policji na Dystrykt Warszawski J. Stroopa o likwidacji getta w Warszawie²⁰, wybór ważniejszych dokumentów i przekazów na temat zagłady i walki Żydów w Polsce²¹, oryginalne dzienniki straconych Żydów²² itp. Wiele ważnych dokumentów i źródeł sporadycznie publikowano w czasopismach naukowych oraz jako aneksy w pracach monograficznych.

Cenny materiał znajduje się w stenogramach lub obszernych omówieniach powojennych procesów czołowych zbrodniarzy hitlerowskich postawionych przed międzynarodowymi i polskimi sądami²³.

Równolegle z publikacjami źródłowymi ukazywały się prace typu analitycznego, monograficznego lub wspomnieniowego, traktujące o tak ważnych problemach jak: okupacja ziem polskich w świetle prawa międzynarodowego²⁴, eksterminacja i ludobójstwo²⁵, obozy zagłady, koncentracyjne, jenieckie i pracy²⁶, plan zagłady Słowian²⁷, polityka naro-

¹⁹ *Kronika Getta Łódzkiego*. T. I, styczeń 1941 — maj 1942. Wydali: D. Dąbrowska i L. Dobroszycki. Łódź 1965.

²⁰ *Raport Stroopa o likwidacji Getta Warszawskiego w 1943 roku*. Opracowanie, wstęp i przypisy J. Gumkowski i K. Leszczyński. „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” 1960, T. XI, s. 113—208.

²¹ *Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej. Zbiór dokumentów*. Opracowali: T. Berenstein, A. Eisenbach i A. Rutkowski. Warszawa 1957. Poszerzona wersja tego wydawnictwa ukazała się w języku niemieckim w NRD: *Faschismus-Getto-Massenmord. Dokumentation über Ausrottung und Widerstand der Juden in Polen während des zweiten Weltkrieges*. Bearb. u. eingel. von T. Berenstein, A. Eisenbach, B. Mark und A. Rutkowski. Berlin 1961.

²² Np.: D. Sierakowiak *Dziennik z getta łódzkiego*. Warszawa 1964; D. Rubinowicz *Pamiętnik*. Słowo wstępne J. Iwaszkiewicz. Posłowie M. Jarochowska. Warszawa 1960.

²³ Patrz np.: *Sprawy polskie w procesie norymberskim*. Opracowali T. Cyprian i J. Sawicki. Warszawa 1956; J. Gumkowski, T. Kułakowski *Zbrodniarze hitlerowscy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*. Warszawa 1965; *Proces Artura Greisera przed Najwyższym Trybunałem Narodowym* (stenogram). Warszawa 1946; S. Orłowski i R. Ostrowicz *Erich Koch przed polskim sądem*. Warszawa 1959; *Proces ludobójcy Amona Leopolda Goetla przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*. Warszawa 1947.

²⁴ A. Klafkowski *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*. Poznań 1946; F. Ryska *Państwo stanu wyjątkowego*. Warszawa 1966.

²⁵ *Eksterminacja ludności w Polsce w czasie okupacji niemieckiej 1939—1945*. Poznań 1962; *Straty wojenne Polski w latach 1939—1945*. Poznań 1962; T. Kułakowski *Gdyby Hitler zwyciężył...* Warszawa 1959; T. Cyprian, J. Sawicki *Nie oszczędzać Polski*. Warszawa 1960 i inne.

²⁶ Działająca przy Prezydium Rady Ministrów Rada Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa Narodu Polskiego wydała m. in. w roku 1967 na powielaczu pięciotomowe wydawnictwo — encyklopedię o obozach koncentracyjnych, jako „projekt — materiały do opracowania”. W tomach tych zebrano krótkie ale wyczerpujące źródłowe informacje o wszystkich obozach zlokalizowanych na ziemiach polskich:

— *Obozy karne i obozy zagłady na ziemiach lubelskich* — oprac. J. Gumkowski;
— *Obozy przejściowe dla ludności cywilnej* — oprac. H. Mięgała i T. Kardacz;
— *Obozy pracy* (w dwu częściach) — oprac. K. Leszczyński;
— *Obozy jenieckie Wehrmachtu* — S. Datner.

Wcześniej ukazało się wiele wstępnych zarysów i przewodników o poszczególnych obozach, np.: J. Sehn *Obóz koncentracyjny Oświęcim-Brzezinka (Auschwitz-Birkenau)*. Warszawa 1961; E. Szrojt *Obóz zagłady w Bełżcu*. „Biuletyn Głównej

dowościowa²⁸, stosowanie zasady odpowiedzialności zbiorowej, pacyfikacji, egzekucji masowych, terroru²⁹, likwidacja Żydów³⁰, zbrodnie popełnione przez jednostki Wehrmachtu³¹, masowe deportacje do Rzeszy na roboty³², likwidacja polskiej inteligencji³³, szkolnictwa³⁴, instytucji

Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich" (dalej: Biuletyn GKBZH) 1947, T. III s. 29—45; Z. Łukaszkiewicz *Obóz zagłady Treblinka*. „Biuletyn GKBZH” 1946, T. I, s. 131—144; Tegoż *Obóz zagłady w Sobiborze*. „Biuletyn GKBZH” 1947, T. III, s. 47—58; Tegoż *Obóz koncentracyjny i zagłady Majdanek*. „Biuletyn GKBZH” 1948, T. IV, s. 63—105; Tegoż *Obóz koncentracyjny Stutthof*. „Biuletyn GKBZH” 1947, T. III, s. 59—90; E. Gryń, Z. Murawska *Obóz koncentracyjny na Majdanku*. Lublin 1966; W. Kiedrzyńska *Ravensbrück — kobiety obóz koncentracyjny*. Warszawa 1961; Muzeum w Oświęcimiu wydało pod redakcją J. Łukowskiego *Bibliografię obozu koncentracyjnego Oświęcim-Brzezinka 1945—1965*, cz. I—III. Warszawa 1968, a Muzeum na Majdanku publikuje sukcesywnie bibliografię w „Zeszytach Majdanka”.

²⁷ Poglębione omówienie Generalplan Ost zawiera publikacje źródłowe C. Madajczyka w „Polish Western Affairs”, 1962, vol. III, nr 2. Patrz także: Tegoż *Generalna Gubernia...*, s. 91—111 oraz J. Gumkowski i K. Leszczyński *Okupacja hitlerowska w Polsce*. Warszawa 1961, s. 9—38.

²⁸ C. Madajczyk *Polityka narodowościowa władz hitlerowskich na Pomorzu*. „Najnowsze Dzieje Polski 1939—1945” 1965, T. IX, s. 5—33; R. Jeske *Hitlerowska polityka germanizacyjna na Górnym Śląsku i sąsiednich ziemiach polskich w czasie II wojny światowej*. „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 1963, T. V, s. 505—524; F. Ryszka *Polityka hitlerowska na Śląsku (1933—1945). Uwagi ogólne i postulaty badawcze*. „Studia Śląskie” 1966, T. X, s. 13—29; C. Łuczak *Dyskryminacja Polaków w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej. Wybór źródeł*. Poznań 1966.

²⁹ *Hitlerowski terror na wsi polskiej 1939—1945. Zestawienie większych akcji represyjnych*. Opr. C. Madajczyk przy współudziale S. Lewandowskiej. Warszawa 1965; K. Leszczyński *Eksterminacja ludności na ziemiach polskich w latach 1939—1945. Opracowanie materiałów ankiety z 1945 r.* „Biuletyn GKBZH” T. VIII—XI; K. Radziwończyk *Niemieckie siły zbrojne w okupowanej Polsce*. 22 VI 1941 — wiosna 1944. „Wojskowy Przegląd Historyczny” (dalej WPH), 1962 nr 3, s. 103—159 i nr 4, s. 31—96.

³⁰ A. Eisenbach *Hitlerowska polityka zagłady Żydów*. Warszawa 1961; S. Piotrowski *Misja Odila Globocnika*. Warszawa 1949.

³¹ *Materiały z konferencji naukowej poświęconej zbrodniom Wehrmachtu popełnionym na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej (1939—1945)*. Pod red. M. Wrzoska. Warszawa 1967.

³² Patrz np.: S. Datner *Wywóz ludności polskiej na roboty niewolnicze do Niemiec*. „Biuletyn GKBZH” 1967, T. XVI, s. 17—64; *Przemoc, poniżenie, poniewierka. Wspomnienia z przymusowych robót rolnych 1939—1945*. Warszawa 1967. Oprac. L. Staszyński; *Gdy byliśmy literą. Wspomnienia wywiezionych na przymusowe roboty do III Rzeszy*. Oprac. Z. Bigorajska i W. Pietruczuk-Kurkiewicz. Warszawa 1964.

³³ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za okres wojny 1939—1945*. Pod red. H. Barycza. Kraków 1946; J. Gwiadomorski *Wspomnienia z pobytu profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego w niemieckim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen*. Kraków 1945; *Nauczyciele w hitlerowskich obozach jeńców podczas II wojny światowej*. Warszawa 1967; *Pamiętniki lekarzy*. Red. K. Bidakowski i T. Wójcik. Warszawa 1968; *Pamiętniki nauczycieli z obozów i więzień hitlerowskich 1939—1945*. Red. K. Bidakowski i T. Wójcik. Warszawa 1962.

³⁴ C. Wycech *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939—1944*. Warszawa 1964; W. Sulewski *Z frontu tajnego nauczania*. Warszawa 1966; W. Kowalenko *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich w latach 1940—1944*. Poznań 1946; *Niezwyknięta szkoła (tajne nauczanie w czasie okupacji na terenie Okręgu Szkolnego Warszawskiego)*. Warszawa 1947.

kulturalnych, rabunek dzieł sztuki³⁵, zbrodnie popełnione na dzieciach i młodzieży³⁶, zarys polityki okupanta w poszczególnych miastach i regionach kraju³⁷ itp. Wiele uwagi przywiązywano również do publikacji relacji, wspomnień i pamiętników ofiar lub świadków zbrodniczych poczynąń okupanta. Liczba pozycji bibliograficznych na te tematy sięga tysięcy i praktycznie nie da się obszerniej omówić w skrótowym przeglądzie³⁸. W niewystarczającym stopniu rozwinęły się natomiast badania nad dziejami gospodarczymi okupowanego kraju. Dotyczy to zarówno problematyki przemysłowej jak i rolniczej. Po pierwszych wstępnych próbach prace nad tą dziedziną prawie zamarły. Wynika to w dużej mierze ze złego stanu zachowania się bazy źródłowej³⁹.

W niektórych z opublikowanych prac można znaleźć polemiki z tą historiografią zachodnio-niemiecką, która zmierza do zatarcia odpowiedzialności za zbrodnie w Polsce różnych instytucji, organizacji lub osób. I tak próby rehabilitacji Wehrmachtu, jako rzekomo apolitycznego i spełniającego wyłącznie zadania militarne, wywołały obszerną udokumentowaną pracę S. Datnera *55 dni Wehrmachtu w Polsce. Zbrodnie dokonane na polskiej ludności cywilnej w okresie 1 IX—25 X 1939*, gdzie przytoczono dokładne opisy egzekucji masowych i zbrodni popełnionych przez tę formację w okresie sprawowania władzy administracyjnej na podbitym terenie. Pracę tę uzupełniają wydane osobno szkice i stu-

³⁵ S. Nahlik *Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej*. Wrocław 1958; C. Madajczyk *Ogólne założenia niemieckiej polityki kulturalnej w Generalnej Guberni*. „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej”, 1967. Ser. Hist. Nr 15. *Studia historyczne S. Herbstowi na 60-lecie urodzin*. Warszawa 1967, s. 183—188.

³⁶ J. Kacperska *Germanizacja dzieci polskich w okresie okupacji*. Warszawa 1948; R. Z. Hrabar *Hitlerowski rabunek dzieci polskich. Urowadzanie i germanizowanie w latach 1939—1945*. Katowice 1960; J. Wnuk, H. Radomska-Strzemecka *Dzieci polskie oskarżają (1939—1945)*. Warszawa 1961; K. Sosnowski *Ohne Mitleid. Dziecko w systemie hitlerowskim*. Poznań 1962 (praca ta ukazała się w języku angielskim: *The Tragedy of children under nazi rule*); J. Gumkowski *Młodzież polska podczas okupacji 1939—1945. Niektóre problemy praktyki hitlerowskiego okupanta wobec młodzieży polskiej*. Warszawa 1966; *Zbrodnie hitlerowskie na dzieciach i młodzieży polskiej 1939—1945*. Warszawa 1969.

³⁷ *Kraków w latach okupacji 1939—1945. Studia i materiały*. „Rocznik Krakowski” 1949—1957. T. 31; *Kraków pod rządami wroga 1939—1945*. Praca zbiorowa pod red. J. Dąbrowskiego. Kraków 1946; M. Cygański *Z dziejów okupacji hitlerowskiej w Łodzi*. Łódź 1965; J. Pietrzykowski *W obliczu śmierci. Przyczynek do historii Częstochowy w okresie hitlerowskiej okupacji*. Katowice 1966; S. Rybicki *Pod znakiem lwa i kruka*. Warszawa 1965. C. Madajczyk *Lubelszczyzna w polityce okupanta*. „Zeszyty Majdanka”, T. II, 1967, s. 5—21; R. Moczyński i L. Policha *Lublin w okresie okupacji 1939—1941*. Lublin 1962; Z. Mańkowski *Lublin w latach wojny i okupacji*. W: *Lublin 1317—1967*. Pod redakcją H. Zinsa. Lublin 1967 i inne.

³⁸ Patrz np.: L. Hirszfild *Historia jednego życia*. Warszawa 1946; L. Kwiatkowski *485 dni na Majdanku*. Lublin 1966; S. Szmaglewska *Dymy nad Birkenau*. Warszawa 1962; D. Brzosko-Mędryk *Niebo bez ptaków*. Warszawa 1968; Warszawa 1946; L. Christians *Piekło XX wieku*. Warszawa 1946; S. Grzesiuk *Pięć lat karcetu*. Warszawa 1958; K. Wyka *Życie na niby. Szkice z lat 1939—1945*. Warszawa 1959; Z. Kossak *Z otchłani*. Poznań 1946 i inne.

³⁹ Z prac na ten temat na uwagę zasługują m. in.: W. Jastrzębowski *Gospodarka niemiecka w Polsce 1939—1944*. Warszawa 1946; T. Kłosiński *Polityka przemysłowa w Generalnej Guberni*. Poznań 1946 oraz rozdział z pracy: I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*. Warszawa 1966.

dia K. Radziwończyka, L. Herzoga, S. Datnera, T. Berenstein, A. Rutkowskiego i innych. Ukazują one rolę wojska w akcjach pacyfikacyjnych, masowym terrorze, deportacjach i zbrodniach⁴⁰.

Podobnie historiografia polska rozbiła fałszerstwo propagandy hitlerowskiej powtarzane nieraz w publikacjach zachodnio-niemieckich o masowym rozstrzelaniu przez Polaków w toku wojny polsko-niemieckiej w 1939 r. osób pochodzenia niemieckiego, zamieszkałych przed wojną na zachodnich ziemiach polskich⁴¹.

Inną płaszczyznę polemiki stanowiły twierdzenia, spotykane także w literaturze naukowej, o rzekomej bierności Polaków wobec zagłady Żydów. Wielokrotnie na międzynarodowych i krajowych sesjach oraz w wydawnictwach naukowych, publicystycznych i enuncjacyjnych okolicznościowych historycy polscy (w tym i pracownicy Żydowskiego Instytutu Historycznego) w sposób udokumentowany poglądy te obalali, dostarczając ogromnego materiału egzemplifikującego. W toku tej polemiki wykazano równorzędność zagrożenia biologicznego narodu polskiego i narodowości żydowskiej, masowość zorganizowanej i niezorganizowanej pomocy niesionej zagrożonym Żydom przez społeczeństwo polskie oraz straty poniesione przez nie z tego powodu, a nie mające sobie równych w innych krajach⁴².

Wyraźny związek z tą sprawą miała dyskusja na temat charakteru i składu narodowościowego obozów koncentracyjnych zlokalizowanych przez okupanta na ziemiach polskich⁴³.

Pewną dyskusję wywołała również sprawa charakteru i roli jaką w gettach żydowskich odegrały samorządy (Judenraty)⁴⁴.

Inny charakter miały dyskusja i polemiki na temat złożonych i bliżej nie rozpoznanych problemów w polityce okupanta. Dotyczyły one m. in.

⁴⁰ Np.: L. Herzog, K. Radziwończyk *Walka zbrojna narodu polskiego pod okupacją hitlerowską w świetle dokumentów Wehrmachtu*. WPH, 1966 nr 4, s. 72—119; S. Datner *Niemiecki aparat wojskowy do walki z ruchem oporu w okresie II wojny światowej*. „Biuletyn GKBZH” 1957, T. IX, s. 5—70; T. Berenstein, A. Rutkowski *Niemiecka administracja wojskowa na okupowanych ziemiach polskich (1 IX—25 X 1939)*. „Najnowsze Dzieje Polski 1939—1945” 1962, T. VI, s. 45—57.

⁴¹ Patrz m. in.: „*Dokumenty polskiego okrucieństwa*” — *Metody propagandy niemieckiej*. „Biuletyn GKBZH” 1947, T. III, s. 149—171; 5400 czy 54000 rzekomo zamordowanych. *Sprostowanie artykułu... zamieszczonego w T. III Biuletynu*. „Biuletyn GKBZH”, 1956, T. VIII, s. 205—207; K. M. Pospieszalski *Sprawa 58 000 „Volksdeutschów”*. Poznań 1959.

⁴² Patrz m. in.: *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939—1945*. Oprac. W. Bartoszewski, Z. Lewinówna. Kraków 1966; T. Berenstein, A. Rutkowski *Pomoc Żydom w Polsce 1939—1945*. Warszawa 1963; S. Okęcki *O fałszowaniu historii przez syjonistów*. WPH, 1968 nr 3, s. 458—463.

⁴³ K. Rusinek *Hitlerowskie obozy koncentracyjne*. „Polityka” 1967 nr 45 (558) z 11 listopada; C. Pilichowski *Prawda o zbrodniach hitlerowskich w Polsce*. „Trybuna Ludu” 1968 nr 141, 143 i 144 z 23, 25 i 26 maja; Ostatnio do tomu XI *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej* dodano hasło „obozы koncentracyjne”, które uściśla w zasadniczy sposób tę sprawę; Patrz także: A. Klafkowski *Obozy koncentracyjne hitlerowskie jako zagadnienie prawa międzynarodowego*. Warszawa 1968.

⁴⁴ T. Brustin-Berenstein *W sprawie badań nad Judenratami*. „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1949 nr 1, s. 9—10; Patrz: rozdział pt. *Judenraty — hitlerowskim instrumentem wyniszczenia Żydów* w pracy A. Eisenbacha *Hitlerowska polityka zagłady Żydów oraz Tegoż: Getto Łódzkie*. Łódź 1946.

stosunku władz hitlerowskich do sprawy polskiej na przełomie lat 1939—1940, koncepcji tzw. Reststaatu na podbitych ziemiach⁴⁵, związku akcji wysiedleńczej na Zamojszczyźnie z ogólnym planem zagłady Słowian (Generalplan Ost)⁴⁶ oraz liczebności i taktyki w walce z ruchem oporu wojskowych sił okupacyjnych⁴⁷. Wiele z tych spraw udało się już rozwiązać.

RUCH OPORU

Problematyka ruchu oporu na ziemiach polskich jest wielce złożona. Ruch ten cechuje bowiem żywiołowość (w pierwszym okresie), wielonurtowość i rozdrobnienie zarówno pod względem politycznym jak i organizacyjnym. Specyficzne warunki okupacyjne sprawiły, że produkował on minimalne ilości źródeł, a ponadto wiele organizacji z pierwszego okresu, rozbitych przez okupanta lub pochłoniętych przez nurty silniejsze, nie pozostawiło prawie żadnych przekazów pisanych. Narzuca to konieczność oparcia się na, z natury rzeczy subiektywnych, relacjach oraz stosowanie trudnych metod rekonstrukcji historycznej. Dodajmy, że ze względu na złożoną sytuację polityczną Polski badania nad tą dziedziną można było praktycznie podjąć dopiero po 1956 r. Obecnie problematyka ta wkracza coraz szerzej do warsztatów historyków, wydawnictw, czasopism i publicystyki. Szczególnie ostatnie lata przyniosły tu swoisty przełom.

Przy ogólnej ocenie dorobku w tej dziedzinie należy przede wszystkim zasygnalizować brak zwięzłej i obejmującej wszystkie nurty oraz problemy syntezy historycznej. Pewną próbę w tej mierze stanowi opracowane przez zespół Wojskowego Instytutu Historycznego wydawnictwo pt. *Wojna wyzwolenicza narodu polskiego w latach 1939—1945*⁴⁸. Zgodnie jednak z zastrzeżeniem umieszczonym w podtytule obejmuje ono tylko „węzłowe problemy”. Syntetycznie próbowano potraktować dzieje polskiego podziemia również i w niektórych wystąpieniach na sesjach

⁴⁵ Por. C. Madajczyk *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*; K. Radziwiłłowicz *Plany polityczne Trzeciej Rzeszy wobec Polski i ich realizacja od 1 IX do 25 X 1939 r.* „Najnowsze dzieje Polski 1939—1945”, 1968, T. XII, s. 5—39; L. Herzog *Czy Hitler chciał utworzyć buforowe państwo polskie. Na marginesie pracy C. Madajczyka...* WPH 1962 nr 4, s. 295—316; C. Madajczyk *Cele wojenne Rzeszy po podboju Polski*. WPH, 1964 nr 4, s. 196—205. F. Kotuła *Czy były próby utworzenia proniemieckiego rządu polskiego po klęsce wrześniowej*. „Najnowsze Dzieje Polski. 1939—1945. Materiały i Studia z okresu II wojny światowej”. 1959, s. 72—80; M. Turlejska *Przyczynek do planów niemieckich wobec Polski. Dwa dokumenty Auswärtiges Amt*. WPH, 1965 nr 3, s. 347—353; F. Ryszka *Spór o wprowadzenie niemieckiego prawa cywilnego na tzw. „Terytoria włączone”*. Dokumenty. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1959, T. XI/1, s. 27—38.

⁴⁶ Sprawę tę poruszali m. in.: C. Madajczyk *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*; Hitlerowski plan wysiedlenia 50 milionów Słowian. „Biuletyn GKBZH” 1949, T. V, s. 17—39.

⁴⁷ L. Herzog *Niektóre elementy hitlerowskiego systemu zwalczania ruchu partyzanckiego na okupowanych ziemiach polskich*. W: 20 lat Ludowego Wojska Polskiego. II sesja poświęcona wojnie wyzwoleniczej narodu polskiego 1939—1945. Pod red. H. Jabłońskiego i innych. Warszawa 1967, s. 725—765; S. Datner *Niemiecki aparat wojskowy do walki z ruchem oporu w okresie drugiej wojny światowej*. „Biuletyn GKBZH”, 1957, T. IX, s. 5—70.

⁴⁸ *Wojna wyzwolenicza narodu polskiego w latach 1939—1945. Węzłowe problemy*. Oprac. zespół. Warszawa 1963.

naukowych⁴⁹ oraz w niektórych wydawnictwach popularno-naukowych⁵⁰. Wszystko to jednak nie zaspokaja potrzeb.

Podobne luki powstały w dziedzinie publikacji źródłowych. I tutaj daje się odczuwać brak zwartego wydawnictwa o charakterze syntezującym i integrującym. Wyszło natomiast wiele osobnych edycji źródłowych do dziejów poszczególnych ugrupowań, organizacji, kierunków czy terytoriów. Najstarannie wydano dotychczas źródła do dziejów kierunku demokratyczno-rewolucyjnego, a mianowicie Polskiej Partii Robotniczej, odzwierciedlającej zresztą oblicze polityczne całego obozu polskiej lewicy. Oświetlają więc one program i wizję przyszłej Polski, koncepcję frontu narodowego, stosunek do innych organizacji i rządu na emigracji, rozkazodawstwo, czyn zbrojny i dorobek bojowy podległych jej formacji zbrojnych: Gwardii i Armii Ludowej, politykę okupanta, procesy radykalizacyjne w społeczeństwie polskim, koncepcje przyszłej polityki zagranicznej itp.⁵¹

Działające w konspiracji Stronnictwo Ludowe i jego formacja zbrojna, stanowiące swoiste centrum w politycznym układzie podziemia, znalazły odbicie w dwu zwartych tomach źródeł oraz w kilku wydawnictwach typu materiałowego⁵².

Źródła do dziejów innych organizacji sporadycznie publikowano w zbiorach, czasopismach lub aneksach do prac i artykułów⁵³.

⁴⁹ C. Madajczyk *Z badań nad wkładem narodu polskiego do antyhitlewskiego ruchu oporu*. W: *Historia najnowsza Polski*. Pod. red. I. Pietrzak-Pawłowskiej i K. Piwarskiego. Warszawa 1960, s. 279—303; *W dwudziestą rocznicę zwycięstwa. Wystąpienia delegacji polskiej na konferencji naukowej w Moskwie w kwietniu 1965 roku*. Warszawa 1966. Wystąpienia: H. Jabłońskiego, B. Bednarza, A. Przygońskiego, T. Stępniewskiego i innych.

⁵⁰ W. Poterański *Z walk narodu polskiego w okresie okupacji hitlerowskiej*. Warszawa 1958.

⁵¹ W. Gomułka *Pisma wybrane. Przemówienia i artykuły*. T. I. Warszawa 1962; *Kształtowanie się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942—1945. Wybór materiałów i dokumentów*. Oprac. W. Góra, R. Halaba, N. Kołomejczyk i in. Warszawa 1968; *Dowództwo Główne Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. Zbiór dokumentów z lat 1942—1944. Rozkazy, instrukcje, regulaminy*. Oprac. W. Poterański, M. Turlejska, W. Tuszyński, M. Wilusz. Warszawa 1967; *Komunikaty Dowództwa Głównego Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. Dokumenty*. Oprac. E. Markowa, H. Bortnowska, B. Hillebrandt i in. Warszawa 1959; *Publicystyka konspiracyjna Polskiej Partii Robotniczej 1942—1945. Wybór artykułów*. Oprac. M. Malinowski, J. Pawłowicz, W. Poterański, A. Przygoński, M. Wilusz, T. I—III. Warszawa 1962—1964; *Gwardia i Armia Ludowa na Lubelszczyźnie (1942—1944)*. Źródła. Wstęp i oprac. Z. Mańkowski, J. Naumiuk. Źródła i materiały do dziejów ruchu oporu na Lubelszczyźnie (1939—1944). T. L. Lublin 1960; *Depesze Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej do G. Dymitrowa z lat 1942—1943*. „Z Pola Walki” 1961 nr 4, s. 174—180.

⁵² *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*. T. IV (1939—1945). Materiały zebrał J. Nowak. Oprac. Z. Mańkowski i J. Nowak. Warszawa 1966; *Bataliony Chłopskie na Lubelszczyźnie 1940—1944*. Źródła. Oprac. Z. Mańkowski, J. Markiewicz, J. Naumiuk. Lublin 1962; *Prawda o żołnierzach Batalionów Chłopskich*. Warszawa 1948; *Żelazne kompanie Batalionów Chłopskich*. Pod red. J. Niećki i M. Szczawińskiej. Warszawa 1948.

⁵³ Np.: *Materiały z okresu okupacji hitlerowskiej w Polsce 1939—1944*. Warszawa 1949; *Meldunki sytuacyjne „Montera” z powstania warszawskiego*. Oprac. J. Kirchmayer. „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej” 1959, T. III, s. 97—180.

W historiografii polskiej dotyczącej ruchu oporu szczególnie dużo miejsca zajmują pamiętniki, wspomnienia i relacje. Wiele z nich stoi na pograniczu utworu literackiego, posiada sową fabułę lub próby beletryzacji. Literatura ta z jednej strony zmierza do oddania klimatu, ukazania bohaterstwa i poświęcenia w walce, ma więc charakter przede wszystkim dydaktyczny, a z drugiej wyraźnie dąży do przedstawienia nie znanych dotąd historykom i społeczeństwu faktów, które „nie powinny zaginać”, ma więc przede wszystkim charakter źródła. W wielu pamiętnikach obie te funkcje występują razem. Zainteresowanie tą lekturą jest duże. Niektóre z wydawnictw tego typu osiągają rekordowe nakłady i liczne polnowienia. Dotyczą one różnych środowisk społecznych, organizacji politycznych, wybranych dziedzin życia społecznego lub ważniejszych wydarzeń historycznych⁵⁴.

Opracowania monograficzne, studia, rozprawy i artykuły na temat ruchu oporu w przeważającej mierze dotyczą również dziejów obozu demokratyczno-rewolucyjnego, jako najbliższego tradycji współczesnej Polski. Wiodącą rolę w tej mierze odegrały tu niewątpliwie Zakład Historii Partii przy Komitecie Centralnym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, którego pracownicy wydali węzłowy zarys polskiego ruchu robotniczego w latach wojny i okupacji na szerokim tle dziejów podziemia⁵⁵. Wyniki zaś ok. 20 lat trwających badań nad tym ruchem przedstawiono obszernie w materiałach sesji naukowej zorganizowanej w XX rocznicę powstania Polskiej Partii Robotniczej⁵⁶. Z historii tego ruchu stosunkowo dogłębnie, w osobnych pracach, oświetlono takie problemy jak: genezę⁵⁷, program i strategię⁵⁸, koncepcję frontu narodowego⁵⁹,

⁵⁴ Przykładowo warto wymienić takie wydawnictwa, jak: *Wspomnienia żołnierzy GL i AL*. Oprac. J. Garas, B. Kobuszewski, C. Gołąbek i T. Tarnogrodzki. Warszawa 1962; *Ludzie, fakty i refleksje*. Rozmowy przeprowadzili W. Namiotkiewicz, B. Roztropowicz. Warszawa 1961; M. Moczar *Barwy walki*. Warszawa 1967; T. Sztumberk-Rychter *Artylerzysta piechur*. Warszawa 1968; T. Zabierski *Nad Wartą Ludowa Straż. Z konspiracyjnej działalności wielkopolskich ludowców w latach 1939—1945*. Warszawa 1966; S. Rodak-Rola *Maszerują Chłopskie Bataliony. Z dziejów podziemnego ruchu ludowego w obwodzie puławskim (1939—1944)*. Opracowanie i wspomnienia. Warszawa 1960; E. Kumor *Wycinek z historii jednego życia*. Warszawa 1967; J. Pawlak *Pięć lat w szeregach Armii Podziemnej*. Warszawa 1968; J. Krzyczkowski-Szymon *Konspiracja i powstanie w Kampinosie 1944*. Warszawa 1961; *Pamiętniki żołnierzy baonu „Zośka”*. Powstanie Warszawskie. Warszawa 1957; J. Ptasiński *Z mazowieckich pól*. Warszawa 1959; *Z lat walki śląskich peperowców*. Red. M. Rachowicz, Katowice 1966. Z. Kliszko *Powstanie warszawskie. Artykuły, przemówienia, wspomnienia, dokumenty*. Warszawa 1967.

⁵⁵ *Polski ruch robotniczy w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej. Wrzesień 1939 — styczeń 1945. Zarys historii*. Oprac. M. Malinowski, J. Pawłowicz, W. Poterański, A. Przygoński, M. Wilusz. Warszawa 1964.

⁵⁶ *PPR w walce o niepodległość i władzę ludu. Materiały sesji naukowej poświęconej XX rocznicy powstania PPR*. Red. W. Góra. Warszawa 1963.

⁵⁷ M. Malinowski *Związek Walki Wyzwoleńczej (przyczynek do dziejów antyfaszystowskiej konspiracji komunistów w przededniu powstania PPR)*. „Z Pola Walki” 1966 nr 2/34, s. 71—92; Tenże *Grupa Inicjatywna PPR*. „Z Pola Walki” 1965 nr 4/32, s. 57—87; Tenże *Kształtowanie się założeń programowych polskiego ruchu komunistycznego w latach 1939—1942*. „Z Pola Walki” 1961 nr 4/16, s. 19—44; C. Madajczyk *Powstanie i pierwszy okres działalności PPR*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Prace historyczne, 1963, T. LXII, z. 10, 1963, s. 21—39.

⁵⁸ J. Kowalski *Badania porównawcze nad zagadnieniami strategii ruchu komunistycznego w okresie II wojny światowej*. „Z Pola Walki” 1967 nr 2/38,

działalność zbrojną⁶⁰, konspiracyjną prasę i wydawnictwa⁶¹, historię niektórych ogniw organizacyjnych w terenie⁶² itp. Niektóre z tych prac dotyczą działalności polskich socjalistów⁶³.

Badania nad dziejami ruchu ludowego przyniosły pierwszy krótki zarys syntetyczny⁶⁴ oraz kilka naukowych studiów na wybrane tematy. Prace nad tą organizacją inspirowe w dużej mierze Zakład Historii Ruchu Ludowego przy Naczelnym Komitecie Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Nacisk w badaniach tej organizacji kładzie się przede wszystkim na analizę miejsca i roli w podziemiu i na emigracji, działalności zbrojnej w kraju, stosunku do obozu lewicy oraz badaniu procesów radykalizacyjnych na wsi polskiej⁶⁵.

s. 71—81; J. Pawłowicz *Uwagi na temat kształtowania się strategii PPR i międzynarodowego ruchu robotniczego w okresie II wojny światowej*. „Z Pola Walki” 1964 nr 1, s. 32—46.

⁵⁹ J. Pawłowicz *Strategia frontu narodowego PPR. III 1943 — VII 1944*. Warszawa 1965; C. Madajczyk *Ważna decyzja. Przyczynek do rozmów między PPR i Delegaturą w 1943 r.* „Najnowsze Dzieje Polski 1939—1945” 1960, T. IV, s. 5—22; J. Pawłowicz *Uwagi na temat kształtowania się strategii...*

⁶⁰ K. Sobczak *Z zagadnień strategii i taktyki partyzanckiej Gwardii i Armii Ludowej*. „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej”, Seria historyczna. 1963 nr 8, s. 3—25; J. B. Garas *Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej 1942—1945*. Warszawa 1963; *Gwardia Ludowa 1942—1943. Materiały sympozjum z dnia 19 maja 1967 r.* Materiał powielony; W. Tuszyński *Walki partyzanckie w Lasach Lipskich, Janowskich i Puszczy Solskiej (czerwiec 1944)*. Warszawa 1954; B. Hillebrandt *Działania oddziałów i brygad partyzanckich Gwardii i Armii Ludowej na Kielecczyźnie*. Warszawa 1962.

⁶¹ A. Przygoński *Prasa konspiracyjna PPR. Zarys, katalog i życiorysy*. Warszawa 1966

⁶² E. Gronczewski *Kalendarium walk Gwardii Ludowej i Armii Ludowej na Lubelszczyźnie (1942—1944)*. Lublin 1963; T. Czapliński *Z dziejów łódzkiej organizacji PPR*. „Rocznik Łódzki” 1962, T. IV (IX), s. 9—48; R. Nazarewicz *Zarys działalności Gwardii Ludowej i Armii Ludowej w okręgu częstochowsko-piotrowskim w latach 1942—1945*. W: *Sesja naukowa poświęcona wojnie wyzwolenczej narodu polskiego 1939—1945*. Warszawa 1959; A. Kozanecki *Polska Partia Robotnicza — organizatorka walki wyzwolenczej w Krakowskiem (1943 — styczeń 1945)*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Prace historyczne, 1963, T. LXII, z. 10, s. 55—79; W. Ważniewski *Miechowsko-pińczowscy komuniści w konspiracji 1939—1943*. „Najnowsze Dzieje Polski 1939—1945”, 1967, T. XI, s. 25—43.

⁶³ Np. A. Przygoński *Polityka i działalność lewicy socjalistycznej w latach 1939—1944*. W: *Problemy wojny i pokoju*, s. 134—162; B. Syzdek *Polski ruch socjalistyczny w latach II wojny światowej*. „Z Pola Walki” 1969 nr 3, s. 47—73.

⁶⁴ Z. Mańkowski, J. Nowak, J. Pawłowicz *Miejsce i rola ruchu ludowego w okresie okupacji w walce o narodowe i społeczne wyzwolenie*. W: *70 lat ruchu ludowego. Materiały z sesji naukowej...* pod red. J. R. Szaflika. Warszawa 1967, s. 206—265.

⁶⁵ E. Duraczyński *Miejsce i rola Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego „Roch” w kierownictwie podziemia związanego z Rządem Emigracyjnym (zarys problematyki)*. *Materiały i Studia z Najnowszej Historii Polski*. 1967, T. 3, s. 3—24; T. Tarnogrodzki *Zarys genezy Batalionów Chłopskich*. WPH, 1958 nr 2, s. 119—142; Z. Mańkowski, J. Markiewicz, J. Naumiuk *Kalendarium walk Batalionów Chłopskich na Lubelszczyźnie (1940—1944)*. Lublin 1960; T. Tarnogrodzki *Z walk Batalionów w obronie Zamojszczyzny (listopad 1942—luty 1943)*. WPH, 1963 nr 3/4, s. 160—182; Z. Mańkowski *Ruch ludowy na Lubelszczyźnie w latach okupacji hitlerowskiej*. W: *Ruch ludowy na Lubelszczyźnie*, s. 195—233; J. Borkowski *Ruch ludowy i procesy radykalizacji na wsi w okresie okupacji (1939—1944)*. W: *Z najnowszych dziejów Polski 1939—1947*. Warszawa 1961, s. 196—211; J. Nowak, T. Tarnogrodzki *Bataliony Chłopskie (zarys organizacji i działań)*. W: *Problemy wojny i okupacji 1939—1944*. Zbiór artykułów pod red. W. Góry i J. Gołębiowskiego. Warszawa 1969, s. 373—393; W. Wilbik-Jagusztynowa *BCh na Rzeszowszczyźnie*. WPH, 1969 nr 1, s. 201—251.

W badaniach nad obozem związanym z rządem na emigracji (londyńskim) uwaga historyków skupiła się przede wszystkim na analizie układu w nim stosunków politycznych⁶⁶, założeniach taktycznych w walce z okupantem (attentyzm, walka ograniczona, plany powstań)⁶⁷ i na okresie przełamania się frontu wschodniego (plan „Burza”)⁶⁸, problematyce powstania warszawskiego (przyczyny, charakter polityczny, przebieg działań). To ostatnie zagadnienie stało się przedmiotem dwu obszernych, naukowych monografii oraz wielu wydawnictw, artykułów, rozpraw i pamiętników⁶⁹. Ponadto ostatnio zajęto się odtworzeniem zrębu podstawowych faktów z historii tych organizacji, a więc strukturą terytorialną, organizacyjną, oddziałami partyzanckimi, obsadą personalną itp.⁷⁰.

Wstępne oświetlenie znalazły również organizacje skrajnie prawicowe związane z tzw. obozem narodowym (Narodowa Organizacja Wojskowa i Narodowe Siły Zbrojne)⁷¹.

Wyczerpujące prace wydano na temat ruchu oporu w gettach żydowskich. Znajdujemy w nich również dane o pomocy i współdziałaniu z walczącymi Żydami polskich organizacji konspiracyjnych⁷².

Inną płaszczyznę zainteresowań stanowią dzieje konspiracyjnej prasy i tajnej oświaty. Obydwie dziedziny stanowią w historii podbitych krajów Europy swoisty ewenement. Charakteryzują się bowiem daleko posuniętą specyfiką w zakresie warunków, techniki pracy i zakresu od-

⁶⁶ E. Duraczyński *Stosunki w kierownictwie podziemia londyńskiego 1939—1943*. Warszawa 1966; Tegoż *Obóz londyński w okresie II wojny światowej*. W: *Z najnowszych dziejów Polski 1939—1947*. Warszawa 1961, s. 211—241; T. Tarnogrodzki, M. Wiśniewski *Akcja scaleniowa ZWZ—AK 1940—1944*. WPH, 1968 nr 3, s. 249—288.

⁶⁷ F. Zbiniewicz *O działalności bojowej Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej w latach 1940—1943*. WPH, 1968 nr 2, s. 195—223. M. Turlejska *Krótki zarys dziejów ZWZ—AK*. W: *Problemy wojny i okupacji*, s. 393—440.

⁶⁸ S. Zabiełło *Kształtowanie się koncepcji „Burzy”*. WPH, 1968 nr 1, s. 75—115; A. Skarżyński *Polityczne przyczyny powstania warszawskiego*. Warszawa 1964; R. Nazarewicz *O realizacji planu „Burza” w okręgach AK Radom i Łódź w II połowie 1944 roku*. WPH, 1963 nr 2, s. 61—41; I. Caban, Z. Mańkowski *Realizacja wojskowych zadań planu „Burza” w okręgu lubelskim*. „Najnowsze Dzieje Polski 1939—1945”, 1967, T. XI, s. 43—81.

⁶⁹ J. Kirchmayer *Powstanie warszawskie*. Warszawa 1959; A. Borkiewicz *Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*. Warszawa 1957; A. Przygoński *Z problemów powstania warszawskiego*. Warszawa 1964; C. Madajczyk *Miejsce Warszawy w walce z najeźdźcą i okupantem*. „Rocznik Warszawski” 1966, T. 7, s. 415—424.

⁷⁰ Np. w pracach: Z. Walter-Janke *Służba Zwycięstwa Polski — Związek Walki Zbrojnej — Armia Krajowa na Zachodnim Podgórzu Beskidzkim (1939—1944)*. *Szkic organizacji i działalności*. „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z okresu II wojny światowej” 1968, T. XII, s. 85—113; I. Caban, Z. Mańkowski *Struktura terytorialna, organizacyjna obsada personalna oraz kryptonimy Lubelskiego Okręgu Armii Krajowej*. „Rocznik Lubelski” 1965, T. VIII, s. 209—253; Tychże *Oddziały partyzanckie 9 pułku piechoty Armii Krajowej na Zamojszczyźnie*. „Najnowsze Dzieje Polski 1939—1945” 1968, T. XII, s. 65—85.

⁷¹ B. Szwejiert *Podziemne formacje zbrojne „Obozu Narodowego” w latach 1939—1945*. WPH, 1961 nr 1, s. 224—250; B. Hillebrandt *Brygada Świętokrzyska Narodowych Sił Zbrojnych*. WPH, 1964 nr 1, s. 116—150; *Narodowe Siły Zbrojne na Kielecczyźnie w świetle materiałów Sicherheitspolizei*. „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej” 1960, T. IV, s. 83—103.

⁷² B. Mark *Walka i zagłada warszawskiego getta*. Warszawa 1959; Tegoż *Ruch oporu w getcie białostockim. Samoobrona — zagłada — powstanie*. Warszawa 1952; E. i B. Mark *PPR a kwestia żydowska w okresie okupacji hitlerowskiej*. „Z Pola Walki” 1962, nr 1, s. 44—72.

działywania. Wystarczy powiedzieć, że w polskim podziemiu wydano ponad tysiąc tytułów prasowych w tym dzienniki oraz pisma ilustrowane. Zwraca tu szczególną uwagę opracowany w Instytucie Historii PAN katalog prasy konspiracyjnej, a obecnie przygotowywana jest jej monografia⁷³.

Jeżeli natomiast chodzi o tajne nauczanie, to objęło ono wszystkie zakresy — od szkoły podstawowej do tajnych uniwersytetów⁷⁴. Obydwom tym zagadnieniom poświęcono szereg wydawnictw, zbiorów, wspomnień, rozpraw i studiów.

Niektóre z prac ujmują problematykę ruchu oporu integracyjnie, oświetlając w wybranym problemie postawę lub działanie różnych ugrupowań podziemnych⁷⁵.

Stosunkowo rozległa literatura dotyczy dziejów radzieckiej partyzantki na ziemiach polskich. Uwzględniono tu zarówno oddziały i grupy składające się ze zbiegłych z niewoli niemieckiej żołnierzy Armii Radzieckiej jak i działalność specjalnych rajdowych ugrupowań partyzanckich przybyłych zza Buga⁷⁶. Obok tego ukazywały się pierwsze prace o udziale osób innych narodowości w polskiej partyzantce⁷⁷. Z drugiej zaś strony rozwinęły się wstępne badania nad udziałem Polaków w ruchu oporu innych krajów Europy⁷⁸. We wszystkich tych dziedzi-

⁷³ *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939—1945*. Oprac. L. Dobroszycki i W. Kiedrzyńska. Warszawa 1962; A. Przygoński *Prasa konspiracyjna PPR*; B. Golka *Prasa konspiracyjna „Rocha” (Ruchu Ludowego)*. Warszawa 1960; M. Straszewska *Biuletyn Informacyjny 1939—1944*. „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej” 1967, T. XI, s. 127—164.

⁷⁴ C. Wycech *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939—1944*. Warszawa 1964; W. Sulewski *Z frontu tajnego nauczania w latach okupacji 1939—1944*. Warszawa 1964; *Szkola w konspiracji. Wspomnienia uczestników tajnego nauczania*. Wydał M. Kozakiewicz. Warszawa 1960; *Walka o oświatę, naukę i kulturę w latach okupacji 1939—1944. Materiały z terenu miasta stołecznego Warszawy i województwa warszawskiego*. Zebrali S. Dobraniecki i W. Pokora. Warszawa 1967; J. Doroszewski *Uwagi o zakresie i organizacji tajnego nauczania podczas okupacji hitlerowskiej na terenie niektórych powiatów Lubelszczyzny*. „Rocznik Ogniska Nauczycielskiego w Lublinie” 1969, nr 2, s. 37—85.

⁷⁵ Przykładowo: C. Madajczyk *Sprawa reformy rolnej w Polsce 1939—1944. Programy i taktyka*. Warszawa 1961; B. Hillebrandt *Partyzantka na Kielecczyźnie*. Warszawa 1968. T. Tarnogrodzki, R. Tryc *Polskie organizacje konspiracyjne w kraju w latach 1939—1945. Krótki informator encyklopedyczny*. Cz. 1. WPH, 1966 nr 4, s. 250—274; E. Serwański *Polityczne i wojskowe organizacje podziemne w Wielkopolsce*. „Najnowsze Dzieje Polski 1939—1945” 1959, T. III, s. 43—72.

⁷⁶ W. Góra *Z dziejów współdziałania partyzantów polskich i radzieckich w latach hitlerowskiej okupacji na ziemiach polskich*. Warszawa 1958; *Byli z nami. O działalności radzieckich partyzantów na ziemiach polskich*. Oprac. W. Góra i S. Wroński. Warszawa 1966; I. Caban, Z. Mańkowski *Ruch oporu na Lubelszczyźnie i jego współdziałanie z partyzantką radziecką w latach II wojny światowej*. W: *Polska w Europie*. Red. H. Zins. Lublin 1968, s. 290—323; J. Tobiasz *Z działalności radzieckich rajdowych oddziałów patryzanckich na Lubelszczyźnie w 1944 r.* WPH, 1968 nr 2, s. 223—250.

⁷⁷ S. Okęcki *Francuzi w polskim ruchu oporu w latach 1939—1945*. WPH, 1967 nr 4, s. 193—212; W. Góra, S. Okęcki *Niemieccy antyfaszyści w polskim ruchu oporu*. Poznań 1966; J. Faska *Francuski ruch oporu na Śląsku*. „Ogniwa” 1947 nr 44.

⁷⁸ J. Zamojski *Polacy we francuskim i belgijskim ruchu oporu*. WPH, 1967 nr 3, s. 85—114 (patrz: polemika, tamże, 1968 nr 2, s. 411—412); J. Gerhard *Udział Polaków we francuskim ruchu oporu w latach 1940—1945*. WPH, 1957 nr 4,

nach wydano zarysy, wspomnienia, oryginalne dzienniki bojowe oddziałów itp.

Niektóre z problemów poruszonych w polskiej literaturze ruchu oporu wywołały ożywione i twórcze dyskusje. Dotyczyły one przede wszystkim oblicza politycznego i roli w polskim podziemiu Armii Krajowej, genezy powstania warszawskiego oraz miejsca, roli i charakteru Stronnictwa Ludowego i jego formacji Batalionów Chłopskich⁷⁹. W wielu pracach na te tematy podkreślano patriotyzm i poświęcenie w walce szeregowych członków organizacji podziemnych, podległych obozowi związanemu z rządem na emigracji, a nie zdających sobie w pełni sprawy z politycznych celów stawianych przez ich dowództwa. Zjawisko to wystąpiło szczególnie w toku powstania w Warszawie w 1944 r.⁸⁰

Obecnie prace historyków polskich koncentrują się na usuwaniu „białych plam”, próbach uchwycenia dorobku i wkładu polskiego podziemia do antyhitlerowskiej walki w latach II wojny światowej. Trwają również prace nad zwięzłymi kompleksowymi syntezami dziejów narodu w latach II wojny światowej. Opracowania te podsumują dotychczasowe osiągnięcia badawcze i wytyczą dalsze postulatory badawcze na najbliższą i dalszą przyszłość.

ПОЛЬСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ, ПОСВЯЩЕННАЯ ПОЛИТИКЕ ОККУПАНТА И ДВИЖЕНИЮ СОПРОТИВЛЕНИЯ НА ПОЛЬСКОЙ ЗЕМЛЕ В ГОДЫ II МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Рассматривается состояние и развитие современной польской историографии за последние 25 лет (1944—1969 гг.), посвященной политике оккупанта и движению сопротивления в Польше в годы II мировой войны.

Изучение истории оккупации автор делит на три исследовательских периода, которые отличаются друг от друга интенсивностью

s. 49—113; T. Szumowski *Polska Organizacja Wojskowa we francuskim ruchu oporu w latach 1943—1944*. WPH, 1959 nr 3, s. 229—262; W. Tuszyński *Polacy w partyzantce jugosłowiańskiej*. „*Za Wolność i Lud*” 1957 nr 6; B. Hillebrandt *Działalność bojowa Zgrupowania Polskich Oddziałów Partyzanckich na Polesiu, Wołyniu i Lubelszczyźnie w latach 1939—1944*. WPH, 1961 nr 3, s. 40—58; M. Juchniewicz *Udział Polaków w radzieckim ruchu oporu na Litwie i Białorusi w latach 1941—1944*. Warszawa 1968.

⁷⁹ Patrz np. J. Rzepecki *Wspomnienia i przyczynki historyczne*. Warszawa 1956; J. Kirchmayer *1939 i 1944. Kilka zagadnień polskich*. Warszawa 1959; Tegoż *Na marginesach „Polskich Sił Zbrojnych”*. WPH, 1957 nr 3, s. 287—330; K. Banach *Z dziejów Batalionów Chłopskich. Wspomnienia, rozważania, materiały*. Aneksy opracował J. Nowak. Warszawa 1968; A. Skarżyński *Linia, której zamazywać nie wolno*. „*Polityka*” 1957 nr 14; J. Garas *Sprawa prawdy historycznej. Rozważania o dziejach AK w związku z artykułem L. Muzyczki i K. Pluty-Czachowskiego*. „*Tygodnik Demokratyczny*” 1957 nr 37 i in.

⁸⁰ Patrz np. Z. Kliszko *Powstanie warszawskie...*

и темами исследований, а также методическими позициями. Весь период делится автором следующим образом: 1944—49 гг, 1949—56 гг., 1956—69 гг. По мнению автора наиболее творческим является последний период. Именно в это время началась плановая работа по изучению истории оккупации, которая, главным образом основывалась на доступных архивных материалах. Автор перечисляет и характеризует главные научно-исследовательские центры, занимающиеся изучением II мировой войны: Отдел истории II мировой войны при Историческом институте Польской Академии Наук, Отдел истории партии при ЦК Польской Объединенной Рабочей партии, Военно-исторический институт при Министерстве Народной обороны, Отдел народного движения при Главном комитете Объединенной крестьянской партии, Еврейский исторический институт, Главная комиссия по расследованию фашистских преступлений в Польше. Автор перечисляет их периодические издания и основные издательские достижения. Потом, на основе опубликованных источников, дневников, синтетических очерков, монографий и диссертаций, рассматриваются достижения польских историков в области изучения политики оккупанта.

Эти публикации касались различных аспектов проблемы: международного права, явлений геноцида, истребления, лагерей смерти и концентрационных лагерей, национальной политики, применения принципа коллективной ответственности, истребления евреев, польской интеллигенции, а также ликвидации польской школы и культуры, преступлений, совершенных по отношению к детям, и т. д. Автор выделяет те работы, в которых содержится полемика с историографией Федеративной Республики Германии или с сионистическими кругами.

Аналогично построенная вторая часть работы посвящена достижениям польской историографии движения сопротивления, который был одним из наиболее активных в Европе. И здесь рассматриваются публикации, содержащие материалы-источники, первый синтез, монографии и диссертации. Автор выделяет те из работ, в которых показывается вклад польского движения сопротивления в историю II мировой войны или специфика этого движения.

В заключение автор подчеркивает, что новый этап историографии, посвященный движению сопротивления и политике оккупанта в годы II мировой войны, будет характеризоваться атакой на „белые пятна” этой истории и работами, содержащими синтез как основных проблем, так и всей проблематики.

HISTORIOGRAPHIE POLONAISE CONSACRÉE À LA POLITIQUE DE L'OCCUPANT ET AU MOUVEMENT DE LA RÉSISTANCE SUR LES TERRITOIRES POLONAIIS PENDANT LA IIe GUERRE MONDIALE

R é s u m é

L'auteur présente l'historiographie polonaise consacrée à la politique de l'occupant et au mouvement de la résistance en Pologne pendant la IIe guerre mondiale, comprenant les 25 dernières années (1944—1969) et

contenant au total environ 15 mille positions bibliographiques de volume, forme et valeur cognitive divers.

Dans l'histoire des recherches sur la période de l'occupation allemande l'auteur a distingué trois étapes d'investigations différentes du point de vue de l'intensité des recherches, de principales directions d'examen et des attitudes méthodologiques. Ces étapes s'étendent: de 1944 à 1949, de 1949 à 1956 et de 1956 à 1969. La dernière a été jugée par l'auteur comme la plus féconde car c'était alors qu'on a initié un travail avec le plan tracé, basé pour la plupart sur les matériaux d'archives mis en ordre et rendus accessibles. L'auteur cite les principaux postes de recherches scientifiques s'occupant de la période en question et caractérise l'étendue de leurs investigations, à savoir: Chaire d'Histoire de la IIe guerre mondiale à l'Institut d'Histoire de l'Académie Polonaise des Sciences, Chaire d'Histoire du Parti au Comité Central du Parti Ouvrier Polonais Unifié, Institut Historique Militaire au Ministère de la Défense Nationale, Chaire d'Histoire du Mouvement Populaire au Comité Directeur du Parti Paysan Unifié, Institut Historique Juif et la Commission Centrale d'Examens des Crimes Hitlériens en Pologne. Il énumère leurs publications périodiques et leurs réalisations principales d'éditions. Il apprécie ensuite les résultats des recherches des historiens polonais dans le domaine de la politique de l'occupant, relativement à la publication des sources, mémoires, précis de synthèse, monographies et dissertations. Ils concernaient de nombreux problèmes, tels que: droit international, phénomènes de l'homocide et de l'extermination, camps d'extermination et de concentration, politique de nationalité, application du principe de responsabilité commune, liquidation des Juifs et de l'intelligence polonaise, extinction de l'éducation polonaise et de la culture, crimes commis sur les enfants et d'autres. L'auteur a mis en relief ces ouvrages qui contiennent une polémique avec l'historiographie de la République Fédérale Allemande ou avec celle des cercles sionistes.

La seconde partie de l'article, conçue identiquement, présente les résultats des recherches sur le mouvement de la résistance, polonaise, qui était le plus actif en Europe. On a caractérisé ici les éditions de sources, premières synthèses, monographies et dissertations, en mettant en relief celles qui démontrent la part du mouvement de la résistance polonaise dans l'histoire de la IIe guerre mondiale, ou bien celles qui sont spécifiques pour ce mouvement en Pologne.

À la fin de l'article l'auteur souligne que la nouvelle étape initiée par les historiens polonais va se caractériser, entre autres, par l'attaque des „taches blanches” et par le commencement des travaux de synthèse concernant les problèmes fondamentaux aussi bien que la totalité de la question.